ORIGINALNI NAUČNI RAD
UDC 323.15(=214.58)(497.4)

Značenje regionalne suradnje za očuvanje jezika i kulture Roma

Vera Klopčič
Inštitut za narodnostna vprašanja
Ljubljana

Sažetak

Tema članka je važnost regionalne suradnje za ostvarivanje prava disperziranih etničkih manjina koje žive u različitim zemljama. Autorica posebno ističe specifičnost položaja Roma u kontekstu suvremenih europskih politika zaštite manjinskih prava. Međunarodni dokumenti, naglašava autorica, po prvi put u povijesti osiguravaju institucionalnu podršku očuvanju etničkog identiteta Roma u Europi. Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima pruža zaštitu i neteritorijalnim jezicima, što uključuje i romski jezik. U drugoj polovici dvadesetog stoljeća, na području Zapadnog Balkana, pokrenute su inicijative za očuvanje i razvoj romskog jezika i identiteta. Romi iz bivše Jugoslavije, u sklopu te inicijative, pokrenuli su projekt standardizacije romskog jezika. Ta je inicijativa u praksi bitno utjecala na položaj i uporabu romskog jezika u Sloveniji.

Ključne riječi: Romi, romski jezik, kodifikacija, standardizacija, etnički identitet

Uvod

Rad razmatra pravni okvir zaštite kulturnih i jezičnih prava Roma u sklopu zaštite manjinskih prava i ističe relevantne odredbe za položaj u zemljama nekadašnje zajedničke države Jugoslavije. Regionalna suradnja Roma i stručne javnosti usmjerena k razvoju romskog jezika i kulture na području bivše Jugoslavije nastavila se i poslije raspada zajedničke države.[1] U radu

1 U tekstu koristim izraz *Romi* kao najčešće upotrebljavan naziv u europskim međunarodnim instrumentima, i pridjev *romski* za njihov jezik i kulturu. Tu treba napomenuti da upotreba tih termina u stručnoj literaturi nije uvijek konzistentna. Neki autori koji upotrebljavaju termin "Gypsy" za oznaku etničke pripadnosti koriste pridjev „romski" kad je u pitanju jezik. Tako npr Crowe, u knjizi: A History of Gypsies of Eastern Europe and Russia, 1995, upotrebljava pojam "Romani language" za oznaku jezika (str. 209 i druge). Pojam „Romske skupine" u nekim slučajevima u Hrvatskoj obuhvaća i grupe

polazim od pretpostavke da je regionalna suradnja bitno utjecala na stvaranje institucionalnog okvira za očuvanje, uporabu, promociju, te razvoj jezika i kulture Roma i u Sloveniji.

Zaštita kulturnih i jezičnih prava Roma u međunarodnim dokumentima o zaštiti prava manjina

U procesu nastajanja manjinskih standarda zaštite u novoj Europi početkom devedesetih godina 20. stoljeća započinje i proces uključivanja prava Roma u međunarodne dokumente o zaštiti manjina, najprije preko Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, u sklopu odredbi za eliminaciju diskriminacije, za uklanjanje predrasuda, netolerancije, ksenofobije i rasizma.[2] Ubrzo potom je Savjet Europe, u Preporuci Parlamentarne skupštine SE „Cigani u Evropi" (1993), svrstao Rome u pravu europsku manjinu i utemeljio doprinos Roma i romske kulture kulturnoj raznolikosti cijelog kontinenta, što je od posebnog značenja za priznanje njihova etničkog identiteta.[3]

U okviru Savjeta Europe prihvaćeni su i obvezujući međunarodni instrumenti: Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1995) i Europska povelja za zaštitu regionalnih ili manjinskih jezika (1992), koji su postavili standarde zaštite manjina u Europi. Po prvi put u povijesti Romi nisu isključeni iz sklopa te zaštite.[4] Oba dokumenta Savjeta Europe sadržavaju odredbe koje državama nalažu poštovanje i usvajanje posebnih mjera za zaštitu kultura i jezika nacionalnih manjina. Ostvarenje preuzetih obveza prate odbori eksperata (Savjetodavni odbor i Odbor eksperata MINLANG).[5]

koje se ne koriste romskim jezikom. To su *Bajaši*, poznati kao *Koritari* među domaćim stanovništvom, koji su govornici podvrste rumunjskog jezika, odnosno jednoga vlaškog govora (znači NE romskoga jezika!) koji nastanjuju najsjevernije hrvatske krajeve, uglavnom Međumurje i Podravinu. (Lapov 2008, 15)

2 Glava III, Zaključni dokument konferencije KEBS u Kopenhagenu 1990. godine: Države sudionice jasno i nedvosmisleno osuđuju totalitarizam, rasnu i etničku mržnju, antisemitizam, ksenofobiju i diskriminaciju bilo koga, kao i ugnjetavanje na vjerskoj ili ideološkoj osnovi. U tom kontekstu države sudionice uviđaju poseban problem Roma (Cigana).

3 Naziv „Romi" koji se upotrebljava u Savjetu Evrope odnosi se na Rome, Sinte, kao i srodne skupine u Europi, uključujući i putujuće te istočne grupe (Dom i Lom), te pokriva široku raznolikost grupa, uključujući i one koji se opredjeljuju kao Cigani.

4 Preporuka Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope br. 1557 o pravnom položaju Roma u Europi (2002) i Rezolucija Europskog parlamenta (2005), između ostalog, potiču države da Romima priznaju status etničke ili nacionalne manjine.

5 Države u regiji ratificirale su oba instrumenta tako da njihove odredbe čine pravni okvir za zaštitu jezičnih i kulturnih prava Roma u regiji. Iznimka je Makedonija, koja još nije ratificirala Povelju za zaštitu regionalnih ili manjinskih jezika.

Razvoj zaštite prava Roma kao ugrožene manjine u međunarodnim dokumentima jest *novum* u pravnoj zaštiti manjina, zato je to put koji u mnogočemu odstupa od ustaljenih rješenja koja su se već formirala u sustavu zaštite klasičnih nacionalnih manjina. Zbog iznimno lošeg položaja Roma tijekom povijesti, razvoj pravne zaštite na međunarodnoj razini usmjeren je na pitanja uređivanja pravnog statusa i osiguravanja osnovnih ljudskih prava, uz obvezu prihvaćanja mjera za poboljšanje životnih uvjeta i dostupnosti obrazovanja.

Europski Parlament prihvatio je Rezoluciju o *Strategiji EU o uključivanju Roma*, u kojoj poziva države članice i države koje žele pristupiti Europskoj uniji da usvoje nacionalne strategije za uključivanje Roma i da tu tematiku uključe u nacionalne programe obrazovanja, iskorjenjivanja siromaštva i u mjere za poticanje socijalnog i ekonomskoga razvoja.[6] Strukturni fondovi Europske unije otvorili su put za financiranje projekata u državama članicama EU-a za uključivanje Roma na područjima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva, uvjeta stanovanja, borbe protiv diskriminacije, socijalne isključenosti itd. Prvi europski vrh o Romima, na kojem je nastala ideja *europske platforme za uključivanje Roma,* održan je u Bruxellesu 16. rujna 2008. U tom okviru, prihvaćeno je deset zajedničkih temeljnih načela za uključivanje Roma.[7] Zaštita kulture i jezika Roma nije utvrđena kao samostalni cilj zaštite i posredno se uključuje u tematiku obrazovanja i međukulturnog dijaloga.

U državama u regiji Romima je priznat status nacionalne ili etničke manjine. Republika Makedonija amandmanima Ustava utvrdila je zaštitu Roma kao „dela romskoga naroda", koji živi u Makedoniji.[8] U skladu s tim pristupom, Romima je u tim državama zajamčena zaštita kulturnih i jezičnih prava, a spoznaja o kulturnom bogatstvu romskog naroda prisutna je na ovim prostorima kako u akademskim krugovima šire zajednice tako i među Romima koji tu žive. Zajednički pristup zemalja u regiji prema uporabi romskog jezika i značenju romske kulture izražen je na razini prihvaćenih obaveza u okviru Dekade 2005–2015[9].

6 Rezolucija Europskog parlamenta prihvaćena 9. ožujka 2011 (2010/2276).

7 Zapisani ciljevi obuhvaćaju širok spektar tematika: konstruktivne, pragmatične i nediskriminatorne politike; aktivnosti koje su eksplicitno, ali ne isključivo usmjerene k Romima kao ciljnoj grupi; interkulturni pristup; uključivanje u glavne tokove društva; osviještenost o ravnopravnosti spolova; prijenos mjera i politika, koje proizlaze iz empirijskih podataka; upotreba instrumenata Europske unije; suradnja regionalnih i lokalnih vlasti; suradnja civilnog društva i aktivno sudjelovanje Roma.

8 Služben vesnik na Republika Makedonija br. 91, 2001.

9 Mjere za poboljšanje položaja Roma na području obrazovanja, koje su provodile pojedine države u okviru Dekade 2005–2015, između ostaloga, obuhvaćaju i uvođenje nastave na romskom jeziku i uključivanje novih sadržaja o kulturi i povijesti Roma, uz

Položaj Roma tijekom povijesti[10]

Prevladavajući pristup u Europi u prošlosti, osobito u zapadnoj i srednjoj Europi, bio je da se mora riješiti „ciganski problem, promijeniti nomadski način života i prisiliti ih da rade"[11]. U odnosu na većinu stanovništva, određivao ih je nomadski način života povezan sa strukturnim problemima siromaštva, a ne etničke ili kulturne dimenzije identiteta.[12] Njihov način života, često definiran kao „skitnja i prosjačenje", automatski je povezivan s kriminalom, krađama, prosjačenjem i krijumčarenjem.[13]

Detaljniji opis posebnog načina života sadržan je u Uredbi ministra unutrašnjih poslova Austrougarske monarhije iz 1916. godine, o mjerama za borbu protiv „ciganskog nereda", u kojoj se Ciganima zabranjuje putovanje po cijeloj zemlji:

> *Kao Cigani u smislu ove Naredbe smatraju se nomadske osobe s putujućim načinom života, čiji je običaj da žive bez sređenog stanovanja, i putuju sami, sa svojom porodicom ili grupom, a sredstva za život dobivaju kroz putujuće zanate, trgovinu, prosjačenje ili na druge nepravilne načine.*

U razdoblju između dva svjetska rata, za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nastavlja se nastojanje vlasti na sprečavanju nomadskog načina života Roma. Uputa Kraljevske banske uprave iz 1931. godine određuje:

> *Ciganima treba na sve moguće načine otežati kretanje izvan domaćeg kraja, treba ih na svakom koraku uznemiravati. Ne smije im se dopustiti slobodno zaustavljanje.*

Nomadski način života bio je neprihvatljiva prepreka za suživot s većinskim stanovništvom. Gradonačelnik dr Fran Ogrin predložio je 1936. godine u Kranju sljedeće radikalno postupanje:

prethodnu standardizaciju romskog jezika. Sve zemlje nekadašnje zajedničke države, osim Slovenije, bile su članice inicijative „Dekada 2005–2015". Iako Slovenija službeno nije pristupila Dekadi, sudjelovala je u njezinu radu kao zemlja promatrač i prihvatila je takav pristup o značenju romskog jezika i kulture.

10 Povijesni pregled ograničen je na prikaz najkarakterističnijih dokumenata koji ilustriraju različitost pristupa na pojedinim teritorijima koji utječu na percepciju romskog identiteta.

11 Citirani dokumenti u ovom radu objavljeni su u publikaciji: Novak-Lukanović, Sonja, Klopčič, Vera (ur.), Romi na Slovenskem, Ljubljana: Institut za narodnostna vprašanja, Razprave in Gradivo 25, Ljubljana, 1991, GRADIVO III, Izbor nekaterih dokumentov iz Arhiva Slovenije.

12 Citati koje navodim u ovom tekstu prikupljeni su tijekom istraživačkog rada u ispostavama Arhiva Republike Slovenije u Novom Mestu, Ljubljani i Mariboru.

13 Jedina prilika za socijalnu integraciju pripadnika romske zajednice u vrijeme Habsburške monarhije i Austrougarske monarhije bila je prisilna asimilacija, napuštanje jezika, kulture i putujućeg života. Propisane su kazne u slučaju uporabe romskoga jezika ili korištenja romskih imena i prezimena. (Petrović 2000, 21) Uporaba romskog jezika u javnom prostoru bila je strogo zabranjena i u Španjolskoj.

Ako u cjelini poštujemo upravne i administrativno-kaznene i društvene mjere i postupke, moguće je ne samo ublažiti, nego u velikoj mjeri spriječiti ili čak i eliminirati skitnju i ciganstvo. Što se Cigana posebno tiče, sada je krajnje vrijeme da se donese odluka: hoće li Cigani prilagoditi svoj način života unutar postojećih društvenih stanja i društvenog poretka (redovito školovanje i vojna služba) ili treba Cigane eliminirati iz društva, kako bi živjeli na primjer na nekim izoliranim otocima duž obale, kao što je već bilo savjetovano u jednom časopisu. Cigani postaju smetnja, a njihov sve veći broj opasan je za javni red i moral![14]

Na području Otomanskog carstva stanje je bilo drukčije, jer je stvoren poseban model suživota, a sustavno su uređena prava pojedinih grupa i propisane obveze plaćanja pojedinih vjerskih ili etničkih grupa koje su živjele u posebnim prostornim jedinicama, jedna pokraj druge. Turci su uvodili nove, strože gradske podjele u nekim gradskim ili seoskim naseljima na novoosvojenim teritorijima. Poznate kao „mahalle", pratile su vjerske i kulturne običaje i prakse. Ciganske naseobine u pojedinim selima ili gradovima bile su poznate kao Ciganluk ili ciganska mala (mahalle) (Crowe 1995, 198).

Romski istraživač, znanstvenik i ravnatelj Romskog muzeja u Beogradu, Dragoljub Acković, piše da su Romi u tom okviru mogli izraziti i zadržati vlastitu kulturu, jezik i tradiciju:

Romi na prostorima jugoistočnog Balkana žive već desetak vekova. Od dolaska pa do današnjih dana položaj ovog naroda, politički, kao i kulturni, bio je uglavnom dobar. Ovu konstataciju sa sigurnošću iznosimo budući da još iz vremena kada su ovim prostorima vladali Turci, ostalo je nekoliko dokumenata, koji svedoče da su Romi i u tim vremenima svoju materijalnu i kulturnu kulturu negovali bez ikakvih smetnji turskih osvajača.[15]

Tijekom Drugoga svjetskog rata više od pola milijuna Roma stradalo je u romskom genocidu /*Porrajmos*/. Mnogi od njih bili su deportirani na prisilni rad ili u koncentracijske logore, napose u logore Auschwitz-Birkenau i Jasenovac. Tek u posljednjim desetljećima 20. stoljeća službeno im je priznat status žrtava holokausta, čime su stekli pravo na odštetu kao i ostale žrtve nacističkog režima.

14 Dr Fran Ogrin, *Beračenje, potepanje in ciganstvo v socialni in pravni obleki*. Samouprava, Glasilo županske zveze v Ljubljani, leto IV. Ljubljana 1936, str. 93–97.

15 Dragoljub Acković, *Đelem, đelem: tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Beograd, Etnografski muzej, 2008, str. 35.

Različite percepcije identiteta / Romi i Gadže

Stigmatizacija Roma kao grupe, koja se uglavnom bavi ilegalnim poslovima i organiziranim kriminalom, još uvijek je prisutna u mnogim europskim zemljama, a ogleda se i u korištenoj terminologiji. Na primjer, Njemačko-slovenski rječnik objavljen 1980. dodaje riječ *Cigan* (ciganin) prijevodu riječi *gauner* kao sinonim za riječ *lopov* (Tomšič 1980, 277).[16]

Zbog povijesnoga isključivanja iz zajednice većinskih naroda, Romi su stvorili svoj paralelni svijet /*Romano them*/ i tako zadržali unutrašnju koheziju, te izgradili obrambeni štit protiv neprijateljskih stavova većinskog stanovništva. Povijesni tokovi progona i marginalizacije Roma izazvali su apriorno nepovjerenje članova romske zajednice prema svim mjerama vlasti. To se nepovjerenje također prenosilo i na one članove romske zajednice koji su prihvatili vrijednosti i način života većinskog naroda i oni su isključeni iz romske zajednice.

Iako postoje znatne razlike između romskih zajednica u Europi, neromi su označeni kao Gadže u različitim varijantama romskog jezika i za komunikaciju s Gadžama vrijede druga pravila.[17] Uspostavili su sastav vrijednosti /*Rromanipen*/ koji sadržava posebna pravila ponašanja, poštovanja hijerarhije i regulacije komunikacije unutar zajednice. Romski intelektualci glavnu razliku u vrijednosnom sistemu Roma i neroma vide u prevladavajućem konceptu „biti" kod Roma nad konceptom „imati" kod neroma, kao osnovici i suštini životne energije.[18] U stručnoj literaturi spominje se da su Romi razvili posebnu „umetnost preživljavanja", koja uključuje i mimikriju u kontaktu s većinskim stanovništvom.[19] Unatoč tomu što prihvaćaju vjeru većinskog stanovništva, Romi njeguju i vlastite običaje i često se događa

16 Takav je pristup, nažalost, prisutan i danas. U rujnu 2012. kanadski novinar Ezra Levant prikazao je devetminutnu emisiju o Romima u svom nedjeljnom programu Sun News Network TV show, *The Source* (Izvori), gdje je Rome označio kao „kulturni sinonim za varanje ... jedna od središnjih oznaka njihove kulture i njihov glavni zanat jest krađa i prosjačenje". No, Sun News se na vrijeme ispričao i pokušao ograditi od primjedaba, ali se Levant nije ogradio od toga sve do 18. ožujka 2013, kad se javno ispričao za svoje rasističke stavove iznesene u toj emisiji. http://www2.macleans.ca/2013/03/18/ezra-levant-apologizes-for-roma-comments-and-faces-his-boss-on-air/

17 Za nerome se u pojedinim područjima upotrebljavaju i drugi izrazi. Tako u jugoistočnoj Sloveniji Romi za nerome rabe izraz „civili", a u Prekmurju i izraz „pauri". U stručnoj literaturi spominju se i drugi izrazi („Gorgio" u Velikoj Britaniji i „Gauži i Gourđa" u Sloveniji), čiji je smisao oznaka drugosti pojedinaca koji nisu Romi.

18 Romski pogled na svijet, koji afirmira čovjeka i životne vrijednosti, među kojima sreća, ljubav i sloboda zauzimaju središnje mjesto. U toj je kulturi izrazito naglašeno da je smisao čovjekova postojanja u riječi *biti* a ne *imati*. (Acković 2012, 12)

19 Pojam „Umetnost preživljanja" upotrijebljen je i kao naslov knjige: Jakšić, B. i Bašič, G. *Umetnost preživljanja*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd 2005.

da u višekonfesionalnoj zajednici obilježavaju praznike i obrede više vjera, npr. pravoslavne i muslimanske (Đorđević 1999, 95).

Zbog nedostatka međusobnog dijaloga, za većinu neroma njihov život ostaje obavijen određenim velom tajne, koji je uvijek privlačan umjetnicima, napose u glazbi, filmu i književnosti. Pisac i istraživač kulture i povijesti Roma dr Rajko Đurić u knjizi *Romi u svetskoj literaturi* navodi više od stotinu pisaca iz različitih europskih država i njihova djela s tematikom Roma u svjetskoj literaturi i umjetnosti.[20] Tako je romska kultura postala dijelom kulturne baštine kontinenta.

Bitne razlike u poimanju identiteta Roma odnose se na pitanja etničkog samoopredjeljenja i priznanja statusa nacionalne manjine ili naroda. U skladu s prevladavajućim konceptom zaštite klasičnih nacionalnih manjina, koje imaju vlastitu matičnu državu već su se šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća tražili načini za formalno proglašenje Indije kao matične države Roma. Službeno priznanje Indije kao matične države Roma u tom bi kontekstu značilo i ispunjavanje formalnih uvjeta za priznanje statusa nacionalne manjine. Poznati diplomat Aleš Bebler u svojim zapisima, iz 1978. godine, između ostalog ističe značenje međunarodne dimenzije emancipacije Roma i navodi da su se predsjednik Indije Nehru i predsjednica Indira Gandhi sastali s predstavnicima Roma, a započeli su i institucionalni oblici kulturnoga povezivanja (Acković 2001, 117). Delegacija Svjetskoga romskog kongresa posjetila je 1983. godine Indiju i sastala se s predsjednicom Indirom Gandhi. Romski aktivist Osman Balić u razgovoru s Dragoljubom Đorđevićem ocjenjuje da je „ta poseta imala političku poruku i značila je simbol koji je nedostajao samim Romima da bi hrabrije krenuli u ostvarivanje svojih prava" (Đorđević 2010, 74).

Proučavanje romskog jezika

Razlike u položaju romske zajednice u prošlosti imaju odlučujući utjecaj na definiranje statusa romskog jezika i kulture danas. Negativan pristup većinskog stanovništva doveo je do toga da se stoljećima romskim jezikom govorilo samo unutar zajednice, kao način „skrivene" komunikacije među njezinim članovima.

20 Rajko Đurić je 2010. godine dobio nagradu Zavoda za kulturu iz Madrida za doprinos kulturi i književnosti Roma za knjigu o Romima u literaturi, koja sadržava imena kao što su Cervantes, Picasso i Lorca. Ambasador Kraljevine Španjolske u Srbiji uručio mu je tu nagradu u Muzeju romske kulture u Beogradu u travnju 2010. i istaknuo da Europska unija, osobito Španjolska, ima obvezu prema romskom narodu koji je važan dio europske kulture još od 15. stoljeća. Od ukupnog broja (10 do 12 milijuna) Roma u Europi, približno 700.000 ih živi u Španjolskoj. http://www.vesti-online.com/Scena/Kultura/49331/Spanska-nagrada-za-Rajka-Djurica, 6.5.2016.

Romski jezik rano je potaknuo velik interes akademskih krugova u Europi. U 19. stoljeću znanstvenici su proučavali romski jezik i različite dijalekte u Europi sa stajališta proučavanja elemenata jezičnih studija, bez ulaženja u dublje sadržaje romskog života i kulture.[21] Na temelju istraživanja jezika i komparativnih studija, na temelju sličnosti između riječi romskog jezika i sanskrta, europski su lingvisti postavili hipotezu da Romi potječu iz sjeverne Indije.[22]

France Miklošič je napisao četiri opsežne studije o romskom jeziku, koje sadržavaju 12 svezaka s otprilike 800 stranica.[23] Citirana bibliografija i razgranata mreža informatora svjedoče da je već tada postojao velik interes za romski jezik i gramatiku u različitim predjelima Europe. Danas bismo ga mogli izdvojiti i kao jednog od inicijatora regionalnog povezivanja na ovim prostorima. Iz objavljenih izvora o njegovim stručnim kontaktima vidi se da je Miklošič i korespondenciju s južnoslavenskim intelektualcima u više navrata iskoristio za prikupljanje podataka o romskom jeziku i Romima. Primjerice, u pismu Stojanu Novakoviću iz 1873. godine zahvaljuje mu na materijalu o srpskim Ciganima. U pismu spominje i gramatiku romskog jezika koju je napisao Dimitrije Popović i dodaje: „Ako bi onaj učitelj u Krajini (P. D.), o kojem ste mi pisali, cigansku gramatiku meni dao, rado bi mu platio honorar koji biste vi kazali". (Sturm-Schnabl 1991, 312)

Danas je romski jezik još uvijek u žiži interesa lingvista i drugih znanstvenika, kako Roma tako i neroma, a nova otkrića o podrijetlu i povijesti Roma osvjetljuju i karakteristike romskog jezika. U romskom jeziku /*Romani chib*/ upotrebljavaju se različite varijante u kojima su i brojne riječi posuđene iz drugih jezika s kojima su Romi živjeli. S gledišta studija proučavanja jezika u kontaktu, romski se jezik uglavnom razmatra kao jezik koji preuzima gramatiku i leksičke elemente od jezika u kontaktu (Matras 1995, XIII).

21 Fraser citira predgovor Friedricha Potta u knjizi *Die Zigeuner in Europa und Asien, 1844–1845*, koji je knjigu napisao bez ikakvoga osobnog iskustva s Ciganima, koji bi značio više od slučajnog pogleda na neke pojedince. Fraser dodaje da su godine 1860–1870. bile *plodne godine za studije o romskom jeziku, napisane najviše na njemačkom jeziku. Visoko nad svima bio je Franz Miklosich, sa Univerziteta u Beču, koji je mogao reći da ima na raspolaganju bogat, skoro prebogat materijal iz svih država gdje žive Cigani*" (Fraser 1995, 197–198)

22 Postoje i suprotna mišljenja o indijskom podrijetlu Roma kao kohezivnom elementu romskog identiteta. Božidar Jezernik u članku *Zašto kod nas žive Cigani a ne Romi* između ostalog, tvrdi da je traženje korijena romskoga jezika i običaja u indijskoj pradomovini bitan element etničkih definicija Roma, izgrađenih na pretpostavci da je dokaz indijskog podrijetla pojedinih kulturnih praksi istodobno i dokaz njihove etničke pripadnosti. Lingvistički dokazi o indijskom podrijetlu Roma ipak su problematični (Jezernik 2005, 28).

23 Objavljene su na njemačkom jeziku i dosad još nisu prevedene na slovenski.

Romski aktivisti i znanstvenici postavljaju i nova pitanja o simboličnom značenju jezika i kulture Roma. Iako je prošlo već više od sto pedeset godina, još nije postignut konsenzus o zajedničkoj leksičkoj bazi, niti o načinu pisanja, niti o tome hoće li razvoj romskoga jezika ići u smjeru jezičnog pluralizma, odnosno romskoga esperanta kao posebnog oblika umjetne nove *interromani* varijante (Matras 2005, 44) ili u smjeru kodifikacije i standardizacije romskoga jezika. Kad je riječ o razvoju romskog jezika, u samom su polazištu suprotstavljeni stavovi o tome treba li pristupiti samo popisivanju riječi, odnosno kodifikaciji različitih dijalekata, ili treba nastaviti sa započetom zajedničkom standardizacijom kao osnovom za usvajanje jezičnih politika za razvoj romskoga jezika.

Važnost regionalnog povezivanja

Za veći dio romske intelektualne elite aktivne u Međunarodnom parlamentu Roma romski jezik važan je element u konstrukciji etničkog identiteta Roma, jer je povijesni razvoj uvjetovao znatne razlike u razumijevanju identiteta Roma među samim Romima u različitim dijelovima Europe. Tako možemo reći da su se upravo Romi s ovih prostora istaknuli kao nositelji ideje o utjecaju romskog jezika kao kohezivnog elementa etničkog identiteta Roma. Slobodan Berberski, pjesnik i borac za prava Roma, bio je prvi predsjednik Svjetskog romskog kongresa, a brojni romski intelektualci i danas predvode aktivnosti Međunarodnog pokreta Roma.

U Sarajevu je 1986. godine održan međunarodni simpozij „Jezik i kultura Roma", na kojem su sudjelovali poznati lingvisti i romolozi iz cijeloga svijeta.[24] Sudionici su prihvatili Zaključke konferencije u kojima su se, između ostaloga, založili za standardizaciju romskoga jezika.[25] Teorijski okvir postavio je lingvist dr Milan Šipka:

> *Ukoliko je tačna definicija da standardni jezik 'nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je do tada funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije' (Brozović 1970), a mislim da je tačna – Romi će, uprkos posvuda teškom društveno ekonomskom položaju, formiranjem svog zajedničkog standardnog jezika, konačno ući u krug emancipovanih i civiliziranih naroda, koji se odavno služe svojim standardnim jezicima.* (Šipka 1989, XXXVI)

24 Referati su objavljeni u zborniku: Šipka, Milan (ur.), 1989, Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup = Janglimasqo Simpozium i Romani Ćhib thaj Kultura = International Symposium Romani Language and Culture. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.

25 Šipka, Milan, 1989. Zaključci naučnog skupa. Milan Šipka (ur.), Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup = Janglimasqo Simpozium i Romani Ćhib thaj Kultura = International Symposium Romani Language and Culture. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa. 503–504. Zaključci su prevedeni na romski i engleski jezik. U prilogu je opsežna bibliografija.

Nakon toga, na području zemalja bivše Jugoslavije pokrenuto je više inicijativa za nastavak procesa standardizacije. U Makedoniji je 1992. godine održana konferencija o standardizaciji romskog jezika s ciljem postizanja dogovora o uvođenju romskog jezika u škole u Makedoniji. Treba naglasiti da je pritom određena razlika između romskog kao nastavnog predmeta i romskog kao jezika nastave. Na konferenciji su sudjelovali brojni romski intelektualci /predstavnici romske elite iz Makedonije/, priznati međunarodni stručnjaci i predstavnici Filozofskog fakulteta iz Skopja i Makedonske akademije nauka (Friedman 1995, 179). Započet rad na toj konferenciji možemo označiti kao prvi stupanj u razvoju jezičnog planiranja i standardizacije romskog jezika. Zasad su to inicijative za jezičku formu ali njihovo provođenje još uvek traje (Friedman 1995, 187).

Predstavnici Roma s područja bivše Jugoslavije samostalno su nastavili inicijativu za standardizaciju romskog jezika kao zadaću romske elite i započeli projekt standardizacije romskoga jezika, koji su uključili i u aktivnosti Dekade za uključivanje Roma. U okviru tog projekta 2012. godine objavljen je priručnik za standardizaciju romskog jezika, koji je napisao dr Rajko Đurić.[26]

Na kongresu u Varšavi 1990. godine, Međunarodni parlament Roma usvojio je posebnu Deklaraciju o standardizaciji romskog jezika na način koji će mu omogućiti razvoj i status modernoga europskog jezika, a 2008. godine Međunarodni parlament Roma predložio je da se 5. studenoga obilježava kao Svjetski dan romskog jezika, u čast izdanja Hrvatsko-romskog i Romsko-hrvatskog rječnika, koji je objavljen u Zagrebu 5. studenoga 2008. godine (Kajtazi 2008). Tom prigodom Međunarodna unija Roma (IRU) i Udruga za obrazovanje Roma „Kali Sara" organizirali su Simpozij o romskom jeziku, koji je održan u Zagrebu u studenome 2008. i prihvatili Deklaraciju o Danu romskog jezika, u kojoj, između ostaloga, podupiru osnivanje katedri za proučavanje romskog jezika na sveučilišnoj razini, s razvojnim ciljevima za kontinuirano proučavanje romskog jezika i kulture.[27] Samo će se tako romski jezik prilagođavati novim situacijama,

26 U predgovoru ovom izdanju urednici su, između ostaloga, istaknuli da je Romski informativni centar Kali Sara u lipnju 2010. organizirao regionalnu konferenciju pod nazivom „Romski jezik, istorija i kultura – juče, danas, sutra". Sudionici konferencije zaključili su da samo 3–5% pripadnika romske zajednice svakodnevno govori romski, te da samo 10–15% zaista govori taj jezik. Sudionici konferencije suglasili su se s potrebom da se izradi dokument koji će sadržavati standardizirani romski jezik za romske zajednice koje žive u ovoj regiji da bi se nastavio rad na institucionalizaciji romskog jezika u obrazovnim nastavnim planovima i programima (Đurić 2012, 7).

27 U Zagrebu je 2010. godine započela s radom Katedra za romski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

jer ako se jezik ne razvija, to mu oduzima sposobnost konkurencije s jezicima koji su u upotrebi u javnom životu.[28]

Utjecaj regionalne suradnje na očuvanje i razvoj romskog jezika u Sloveniji

Romi su u Sloveniji tradicionalno naseljeni u Prekmurju, Dolenjskoj i Beloj krajini, te u Gorenjskoj. Romi, koji su se doselili iz drugih krajeva nekadašnje zajedničke države, naselili su se ponajprije u industrijskim centrima, u Mariboru, Ljubljani, na Jesenicama i u Velenju.[29]

Tijekom protekla dva desetljeća u Sloveniji su se provodili brojni projekti za integraciju Roma na području obrazovanja, a uključuju i upoznavanje romskog jezika i kulture. Slične su inicijative postojale i prije, ali se nisu mogle provesti zbog nedostatka stručnog kadra koji bi poznavao romski jezik. Vanek Šiftar spominje da je razvitak romskog jezika i autohtone romske kulture u velikoj korelaciji sa stupnjem opće nepismenosti Roma. Prije Drugoga svjetskog rata samo je nekoliko romskih učenika pohađalo osnovnu školu, a koliko je poznato nijedan ju nije završio. Slično se stanje nastavilo. U školskoj godini 1970/71. u osnovnim školama u Murskoj Soboti u višim je razredima bilo 16,5% romskih učenika i samo je jedan završio osmi razred (Šiftar 1989, 145).[30]

Rezultati dobiveni u okviru istraživanja projekta PHARE /*Profesionalno informiranje i savjetovanje za Rome – PISR*/, koje je provedeno 2006. godine (koordinator Zavod za obrazovanje i kulturu iz Črnomlja), također pokazuju nisku obrazovnu strukturu Roma, koji u prosjeku dostižu stupanj nezavršene osmogodišnje škole, odnosno završavaju obrazovanje u četvrtom razredu osnovne škole. Na temelju tih podataka može se zaključiti da je niska obrazovna struktura jedan od glavnih razloga zašto unutar romske zajednice u Sloveniji ne postoji jednoznačan odgovor kad je riječ o potrebi uvođenja nastave i učenja o romskom jeziku i kulturi. Roditelji

28 U Zagrebu se otad svake godine održava simpozij u čast obilježavanja Svjetskog dana romskog jezika.

29 Prema podacima Popisa stanovništva iz 2002. bilo je 3.426 osoba opredijeljenih kao Romi.

30 Dr Šiftar proveo je anketu o uporabi romskog jezika kojom je bilo obuhvaćeno 50% romskih učenika viših razreda. Tri četvrtine anketiranih učenika potječe iz obitelji u kojoj je govorni jezik isključivo romski, a u drugima se govori razgovornim jezikom sredine. Nijedan od njih nije ništa čitao na romskom jeziku. Vrlo rijetki su oni kojima su roditelji, ili netko drugi u naselju nešto govorili o kulturi Roma, pripovijedali im romske bajke ili ih učili tradicionalne pjesme.

često traže dodatno podučavanje na jeziku većine da bi se djeca što bolje integrirala u društvo.[31]

U Sloveniji se na institucionalnom planu ulažu napori za poboljšanje obrazovne strukture Roma. Godine 2004. prihvaćena je Strategija za integraciju Roma na području obrazovanja u Sloveniji, koja uvodi i nastavu o romskom jeziku i kulturi kao izborni predmet. Na temelju Strategije u prosincu 2006. godine usvojen je katalog znanja za stručnu spremu „romski asistent", koji je uključen u standardni katalog zanimanja u Sloveniji. Glavni je problem u provođenju strategije nedostatak stručnog kadra s poznavanjem obaju jezika i kulturnih praksi većine i romske zajednice. Zato su započete aktivnosti za obrazovanje i osposobljavanje romskih asistenata. Projekt sa tematikom „Uspješno uključivanje Roma u odgoj i obrazovanje" koordinirao je Savez Roma Slovenije, a u okviru projekta bilo je zaposlenih 26 romskih asistenata. Objavljen je i „Nastavni priručnik romskog jezika, povijesti i kulture", kao pomagalo romskim asistentima, koji se temelji na publikacijama romskih znanstvenika s područja bivše Jugoslavije. Projekt je značajan po tome što su uključeni sadržaji o povijesti, jeziku i kulturi Roma. Romski aktivisti, novinari i pisci s područja bivše Jugoslavije (Dragoljub Acković, Rajko Đurić, Ljatif Demir, Hedina Tahirović-Sijerčić) sudjelovali su u tom projektu kao predavači i instruktori tijekom projekta.[32]

Romska kultura kao izborni nastavni predmet postala je sastavnim dijelom devetogodišnjega osnovnoškolskog obrazovanja društvenoga područja u 7, 8. i 9. razredu. U okviru tog predmeta učenici mogu stjecati znanja o romskoj povijesti, kulturi, načinu života, kao i o romskom kulturnom stvaralaštvu u prošlosti i danas, te istodobno razvijanje sposobnosti i senzibiliteta za razumijevanje načina života različitih nacionalnih zajednica koje žive na istom prostoru.[33]

Savez Roma Slovenije 2014. godine objavio je Romsko-slovenski rječnik, koji obuhvaća tri glavne grupe romskih dijalekata u Sloveniji. Na slovenskom su jeziku objavljene publikacije o pravopisu romskog jezika, povijesti romske književnosti, o romskim simbolima i standardizaciji romskog jezika.

Tijekom protekloga desetljeća u književnosti, medijima i stručnoj javnosti povećano je zanimanje za romsku kulturu i jezik, te započeo proces artikulacije interesa Roma u javnom prostoru u Sloveniji. Sve su te

31 Postoji strah roditelja da bi učenje romskog jezika moglo ugroziti bolje poznavanje slovenskog jezika koji im je potreban za daljnje školovanje.

32 Projekt je financiran iz Europskoga socijalnog fonda uz sufinanciranje Ministarstva za školstvo i sport RS. Trajanje projekta: 2010–2013.

33 Nastavni nacrt za izborni predmet „Romska kultura" usvojilo je Ministarstvo za školstvo 2008. godine.

aktivnosti umnogome pridonijele poboljšanju položaja Roma u Sloveniji i u javnosti promijenile viđenje romske kulture i jezika. Na temelju rečenoga možemo zaključiti da je suradnja sa stručnjacima i predstavnicima Roma iz zemalja nekadašnje zajedničke države bitno utjecala na taj proces, a pozitivan rezultat vidljiv je ponajviše na području uspostavljanja institucionalnog okvira za uključivanje nastavnog predmeta romskog jezika i kulture u slovenski obrazovni sustav.

Literatura

Acković, D. 2012. *Tradicionalna nematerijalna kulturna baština Roma.* Beograd: Rominterpress.

Acković, D. 2001. *Nacija smo a ne cigani.* Beograd: Rominterpress.

Crowe, D. 1995. *A History of Gypsies of Eastern Europe and Russia.* London, New York.

Đorđević, D. 1999. „Srpsko pravoslavlje – Klasična religioznost seoskih Roma". *JUNIR godišnjak VI*, Niš, str. 89–110.

Đorđević, D. 2010. *Na konju s laptopom u bisagama*. Novi Sad: Prometej.

Đurić, R. i drugi. 1988. „Od legende do stvarnosti". *Cigani sveta.* Beograd: Jugoslovenska revija.

Đurić, R. 2012. *Standardizacija romskog jezika.* Sarajevo: Udruženje Kali Sara.

Fraser, A. 1995. *The Gypsies.* London: Blackwell.

Friedman, V. 1995. "Romani standardization and status in the Republic of Macedonia". In: Matras. Y. (ed.) *Romani in contact/ The History, Structure and Sociology of a Language*, pp. 177–188.

Jakšić, B. i Bašič, G. 2005. *Umetnost preživljavanja*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Jezernik, B. 2006. „Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi". V: Jezernik. B. (ur.) *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi, Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, str. 7–32.

Kajtazi, V. 2008. *Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik – Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alavari.* Odjel za orijentalistiku Hrvatskog filološkog društva. Udruga za promicanje Roma u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Bibliotheca Orientalica.

Lapov, Z. „Riječ redaktora". U: Kajtazi, V. 2008. *Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik – Romano-kroacijako thaj Kroacijako-romano alavari,* str. 15–21.

Matras, Y. (ed.). 1995. *Romani in contact/ The History, Structure and Sociology of a Language.*

Matras, Y. 2005. *The Future of Romani: Toward a Policy of Linguistic Pluralism.* Roma Rights No. 1, Budapest: ERRC. 31–44

Miklosich, F. *Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten* : aus den Sitzungsberichten der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. [philosophisch-historische Klasse. 1874–1880]

Novak-Lukanović, S., Klopčič, V. (ur.). 1991. *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Institut za narodnostna vprašanja. Razprave in Gradivo 25. Ljubljana.

Ogrin. F. 1936. *Beračenje, potepanje in ciganstvo v socialni in pravni obleki*. Samouprava, Glasilo županske zveze v Ljubljani, leto IV. Ljubljana, str. 93–97.

Petrović, Dj. 2000. „Cigani u Sremu u XVIII veku (prilog proučavanju)". v: *Cigani/Romi u prošlosti i danas*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, str. 11–35.

Preporuka Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope „Cigani u Evropi" 1993. http://assembly.coe.int/ASP/

Rezolucija Europskog parlamenta o strategiji za uključivanje Roma (2010/2276).

Sturm-Schnabl, K. 1991. *Der Briefwechsel Franz Mikosich's mit den Südslaven – Korespondenca Frana Mikošiča z Južnimi Slovani.* Maribor: Obzorja.

Šiftar. V. 1989. „Jezik i kultura Roma u Sloveniji". U: Šipka M. (ur.) *Jezik i kultura Roma*, str. 143–150.

Šipka M. (ur.). 1989. *Jezik i kultura Roma: Međunarodni naučni skup* = Janglimasqo Simpozium i Romani Ćhib thaj Kultura = International Symposium Romani Language and Culture: Sarajevo. 9–11.VI 1986 / [redakcija Sait Balić ... et al.].

Šipka M. 1989. *Potrebe, značaj i perspektive proučavanja jezika i kulture Roma*. U: Šipka M. (ur.) . XXXVI.

Tomšič, F. 1980. *Nemško-Slovenski slovar*. Ljubljana.

Žagar, N. i Klopčič, V. (ur.). 2006. *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome* – PISR : zbornik projekta. Črnomelj. Zavod za izobraževanje in kulturo: = Institute for Education and Culture

Web stranice:

http://www.vesti-online.com/Scena/Kultura/49331/Spanska-nagrada-za-Rajka-Djurica.

http//:www.coe.int.

http//:assembly.coe.int /ASP/

http//:ec.europa.eu/roma

http//:www.romadecade.org

Summary

Significance of regional cooperation for the preservation of the language and culture of the Roma

The article topic is regional cooperation in light of its special importance for the rights of dispersed ethnic minorities living in different countries. In this context the situation of Roma stands out as a specific issue in the context of modern European minority protection. International documents for the first time in history provide institutional support for the preservation of ethnic identity of the Roma in Europe. The European Charter for Regional or Minority Languages expands its protection also to the protection of non-territorial languages, including the Roma language. In the second half of the last century, in the geographical area of the Western Balkans some initiatives for the preservation and development of the Romani language and identity started. Following these initiatives, representatives of Roma from the former Yugoslavia started a project for standardization of the Roma language. Practice has shown that this process significantly influenced the situation and the use of the Romani language in Slovenia.

Key words: Roma, Romani language, codification, standardization, ethnic identity.